

УМУМЖАҲОН ХАВФСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ХАЛҚАРО- ҲУҚУҚИЙ ВОСИТАЛАРИ

Махмараймов Зафар ХХХ

Тошкент давлат юридик университети магистранти (ТДЮУ)

Замонавий глобаллашаётган дунёда, жаҳон ҳамжамиятида глобал умумжаҳон хавфсизлик муаммолари тўғрисида умумий тушунча пайдо бўлганига ва халқаро ҳуқуқ субъектлари томонидан ушбу чақириқларга жавоб бериш бўйича аниқ чоралар кўриш зарурлигини англашга қарамай, кучларнинг номутаносиблиги, Халқаро хавфсизликни сақлаш янада ёмонлошмоқда, бу эса сайёрада ҳаёт мавжудлигига бевосита таҳдид солмоқда. Умумжаҳон хавфсизликни таъминлаш халқаро муносабатлар ривожига жиддий таъсир кўрсатувчи омил сифатида қаралади.

Халқаро ҳуқуқ умумжаҳон хавфсизлик тизимининг мустаҳкам пойдеворидир. Албатта, умумжаҳон хавфсизликнинг халқаро-ҳуқуқий базасини такомиллаштиришнинг оптимал моделини келишиш сиёсий иродага, халқаро шартномаларга асосланган, жумладан, давлатлар, халқаро ташкилотлар, миллий хавфсизлик идоралари ва бошқа давлатларнинг ҳамкорлигининг мураккаб тизимининг фаолият кўрсатиши ва ривожланишига боғлиқ. Давлат ташкилотлари (нодавлат ноижорат ташкилотлари). Халқаро муносабатларнинг турли субъектлари саъй-ҳаракатларини халқаро тамоиллари ва нормалари асосида бирлаштириш умумжаҳон хавфсизликнинг глобал тизимини яратиш зарурияти келтириб чиқаради.

Совуқ урушнинг тугаши, СССР ва Варшава шартномаси ташкилотининг (ЖСТ) парчаланиши, НАТОнинг кучайиши халқаро муносабатлар ва халқаро ҳуқуқ тизимида глобал ўзгаришлар киритди. Бундан ташқари, бугунги кунда биз дуч келган ва келгуси ун йилларда дуч келадиган жиддий хавфсизлик муаммолари давлатлар ўртасидаги тажаввузкор урушларгача камайиши мумкин эмас. Улар қашшоқлик, юқумли касалликлар, атроф-муҳитнинг бузилиши, ядровий, радиологик, кимёвий ва биологик қурооллар, террочи давлатлар ичидаги урушлар ва зўравонликнинг тарқалиши ва қўлланишнинг олдини олишни ўз ичига олади.

XX асрнинг охириги ўн йиллигида дунёда шу қадар улкан ўзгаришлар содир бўлдики, у халқаро ҳамжамиятнинг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маънавий асосларини кескин ўзгартириб юборди. Ер юзи халқарининг яшаш тарзи, услуби ва ижтимоий мўлжалларида янгиланиш содир бўлди. Миллионлаб одамлар онги, оламнинг моҳияти моҳияти ҳақидаги қарашларда чуқур ўзгаришлар юз бериш жараёни бошлади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти, Қуроли Кучлар Олий Бош Қўмондони Шавкат Мирзиёев БМТ Бош ассамблеясининг 75-сессиясида сўзлаган нутқида ҳам юқоридаги фикрларни ўзагини таъкидлаб ўтади: “дунё бўлаб ва, хусусан алоҳида минтақада тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш ва мустаҳкамлаш миллатларнинг бу умумий мақсадларни рўёбга чиқариш учун биргаликда ҳаракат қилишни тақазо этади. БМТ низоми барча давлатларни “келажак авлодларни уруш талофатларидан ҳалос этишга”, яхши қўшничилик муносабатлари” асосида яшашга чорлаб, халқаро тинчлик ва хавфсизликни қўллаб-қувватлашга, миллатлараро дўстона муносабатларни ҳал этиш мақсадида халқаро ҳамкорликни йўлга қуйишга ундайди. Юқоридаги вазифаларни чуқур англаган ҳолда ҳарбий соҳадаги муаммолар ечимини илмий тадқиқотлар ва изланишлар олиб бориш орқали топиш бугунги куннинг энг долзарб масаласи бўлиб қолмоқда.

Глобаллашув давом этаётган ва халқаро муносабатларнинг бутун тизими ўзгариб бораётган шароитларда жаҳондаги ҳарбий-сиёсий вазият халқаро ва минтақавий хавфсизликка хавф-хатар ҳамда таҳдидлар қўлами кенгайиб бораётганлиги — геосиёсий қарама-қаршиликнинг кучайиши, можаролар ва танг вазиятларни куч ишлатиб ҳал этишга бўлган ёндашувнинг устунлик қилиши, куч ишлатиш, шу жумладан оммавий қирғин қуролини қўллаш эҳтимоли ошганлиги, ҳарбийлаштириш, халқаро

терроризм ва экстремизм фаоллашганлиги, ахборот макони ва кибермаконда ўзаро кураш кучайганлиги билан тавсифланади.

Халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган принциплари ва нормаларининг эркин талқин этилиши ҳамда танлаб қўлланилиши ҳоллари тобора кучаймоқда.

Ушбу банднинг биринчи ва иккинчи хатбошиларида кўрсатилган хавотирли тенденциялар мавжуд танглик ўчоқларининг глобал миқёсда кескинлашувига ҳамда янгилари пайдо бўлишига олиб келмоқда. Бунинг оқибатида жаҳондаги ҳолат тобора мураккаблашмоқда, тахмин қилиниши қийин бўлган хусусият касб этмоқда.

Ўз навбатида Марказий Осиёдаги вазиятга терроризм, экстремизм, наркотрафик ва трансчегаравий жиноятчиликнинг сақланиб турган хавф-хатарлари ва таҳдидлари салбий таъсир кўрсатмоқда. Бугунги ривожланган давлатлар ўртасидаги иқтисодий низоларнинг авж олиши минтақа хавфсизлигига алоҳида хавф солмоқда.

Таклиф этилаётган мақоланинг муаммоси тадқиқот муаммосини нима учун халқаро хавфсизликни таъминловчи воситалар сифатида концепциялаш деган саволга қисқартириш мумкин? Умумжаҳон хавфсизликни таъминлаш концепсияси "концептуал ўзаги" ва "концептуал периферияси" таърифи ушбу мақоланинг мақсади ҳисобланади.

Умумжаҳон хавфсизликни таъминлашнинг энг катта асоси уларнинг субъектларга бўлиниши халқаро муносабат субъектлари томонидан умумжаҳон хавфсизликни таъминлашга қаратилган воситаларни халқаро ҳуқуқ нормаларида кўрсатилган тартибда жорий қилиш ёки қўллаш ҳуқуқи бўлмаган субъектлар томонидан амалга оширилиши, халқаро хавфсизликни таъминлашга қаратилган воситаларнинг Халқаро ташкилотлар томонидан қўлланиши белгиланганлиги бугунги кунда умумжаҳон хавфсизликни таъминлашга қаратилган восита сифатида ўз аҳамиятини йўқотиб бораётганлигини кўришимиз мумкин. Шу асосда умумжаҳон хавфсизликни таъминлашнинг халқаро ҳуқуқий воситалари қуйидагилар ташкил этади:

- 1) низо тарафлар ўртасида музокаралар юритиш;
 - 2) БМТ Хавфсизлик Кенгаши томонидан умумжаҳон хавфсизликка таҳдид солувчи ҳолатлари олдини олиш мақсадида текшириш тадбиридан фойдаланиш;
 - 3) халқаро низоларни тинч йўл билан ҳал этишнинг воситаси сифатида низо томонлари ўртасида воситачиликни амалга ошириш;
 - 4) умумжаҳон хавфсизликка таҳдид солувчи низо халқаро муносабат иштирокчиларининг ўртасида иқтисодий масалаларда бўлса, арбитраж орқали ҳал этиш;
 - 5) суд йўли билан ҳал этиш.
- б) минтақавий органлар ёки битимларга мурожаат қилиш ёки ўз хохишларига, бошқа тинчлик воситаларини танлаш.

Ўз навбатида, ҳар бирқулланиладиган чора халқаро хавфсизликни таъминлашга қартилган. Халқаро муносабатларда давлатлар ўртасида вужудга келган низо халқаро ҳуқуқ нормасига асосан тарафлар, дипломатик ва консуллик муносабатлари орқали музокара билан ҳал этиши керак.

Юқоридагиларни умумлаштириб, қуйидаги хулосага келишимиз мумкин. "Умумжаҳон хавфсизликни таъминлашнинг халқаро ҳуқуқий воситалари"нинг хилма-хиллиги ушбу ҳуқуқий тоифанинг аниқ мазмунини очиб берадиган ягона ҳужжатнинг йўқлиги билан боғлиқ, шунинг учун илмий ҳамжамият вакиллари ўзларининг таърифларини таклиф қилмоқдалар. Бизнинг фикримизча, БМТнинг Хавфсизлик Кенгаши томонидан ўз ваколати доирасида халқаро тинчлик ва хавфсизликни қўллаб-қувватлаш бўйича инсоннинг асосий ҳуқуқ ва эркинликларини оммавий ва қўпол равишда бузилишини бартараф этиш учун ҳам янада фаоллаштириш зарурдир, чунки, инсон ҳуқуқлари ва - эркинликларини бузилиши тинчлик ва халқаро хавфсизлик учун хавф, таҳдид солади ва халқаро жинойат қилмиш ҳисобланади. Бундай ҳуқуқбузарликни йўқ қилиш учун чоралар қўллаши мумкин ва шартдир. Бироқ, қуролли кучлардан фойдаланиш билан боғлиқ чоралар, давлатлар томонидан индивидуал тартибда қўлланиш ва фақат БМТ номидан Хавфсизлик Кенгаши қарори асосида қўлланилиши мумкинлиги белгиланган, аммо бугунги кунда умумжаҳон хавфсизлик таҳдидларнинг олдини олишда низолашувчи томонларга нисбатан хавфсизликни таъминлашга қартилган

санкцияларни кучайтириш Халқаро ташкилотларнинг доимий аъзоларни сонини кўпайтирган ҳолда ваколатини ҳам қайта кўриб чиқиш долзарблигини кўрсатмоқда.

Шуни таъкидлаш керакки, Халқаро ташкилотлар томонидан умумжаҳон хавфсизликни таъминлашга қаратилган чораларни қўллаши уларнинг амалга ошириш характери белгилайди. Демак, улар кенг қамровли сиёсий, (иқтисодий блокада) ёки мақсадли бўлиши мумкин, низолашувчи томонлар учун таъсир кучи кўп бўлган тармоқларига эътибор қаратади, умумжаҳон хавфсизликни таъминлаш мақсадида иқтисодий санкцияларнинг қўлланиши бу низолашувчи тарафларгагина ўз таъсирини кўрсатиши ва бу халқаро муносабатларда бошқа давлатларга ҳам иқтисодий, ҳам сиёсий, ҳам маънавий жиҳатдан таъсир кўрсатмаслиги керак.

Умумжаҳон хавфсизликни таъминловчи восита сифатида иқтисодий санкцияларнинг қўлланиши Ҳуқуқбузар давлат ҳудудига товарларни олиб чиқишни тўхтатиш ёки чеклаш бўлган ембарго каби санкцияларга алоҳида эътибор қаратиш лозим. Ҳозирги вақтда товарлар экспортининг мутлақ тўлиқ тўхтатилишини аниқлаш жами ембаргони ва айрим товарларни етказиб беришни чеклашни назарда тутувчи қисман ембаргони ажратиш мумкин. Ембарго, шунингдек, маълум бир саноатга ҳам йўналтирилиши мумкин, масалан, нефт ва тегишли маҳсулотларни етказиб беришни тақиқлаш.

Шундай қилиб, замонавий халқаро ҳуқуқда умумжаҳон хавфсизликни таъминлаш воситалари низоларни тинч йўл билан ҳал этишга қаратилган воситалар бўлиб, улар қуйидаги турларга ажратилади: хавфсизликни таъминловчи воситаларни қўллаш субъектлар таркибига кўра, хавфсизликка раҳна солувчи таҳдидларни олдини олиш воситаларига кўра, музокаралар юритиш, текшириш, воситачилик, ярашиш, арбитраж, суд йўли билан ҳал этиш ёки минтақавий органлар ёки битимларга мурожаат қилиш мумкин.

Умумжаҳон хавфсизликни амалга оширишда қўлланиладиган кучлар ва воситаларнинг хусусиятига кўра, қуролли куч ишлатиш билан боғлиқ санкциялар (ҳарбий жазолар) ва қуролли кучларни қўллаш билан боғлиқ бўлмаган санкциялар (ноҳарбий санкциялар) фарқланади. Ҳуқуқбузарни халқаро ҳуқуқ нормаларига амал қилишга чорайдиган умумжаҳон хавфсизликни таъминлайдиган воситалар (музокара, текшириш, воситачилик, ярашиш, арбитраж)га га бўлинади.

АДАБИЁТЛАР

1. Lippmann, W. (1944). U.S. Foreign Policy. London, Hamish Hamilton(мурожаат этилган сана: 05.06.2022)
2. https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/charter_Uzbek.pdf (мурожаат этилган сана: 05.06.2022)
3. <https://oxford.academia.edu/NayefAlRodhan> (мурожаат этилган сана: 05.06.2022)
4. Коллектив хавфсизликни ислоҳ қилиш масалалари С.Б.Додохонованинг “Коллектив хавфсизлик тизимини мустаҳкамлашнинг халқаро ҳуқуқий асослари” мавзусидаги номзодлик диссертацияси.
5. Қулёзма шаклда. Эмилянова Наталя Николаевнанинг “Ҳозирги замон бошқарувида глобал хавфсизликни таъминлашнинг халқаро ҳуқуқий муаммолари” мавзусидаги номзодлик диссертацияси автореферати (мурожаат этилган сана: 06.06.2022).